

Aristoteles om *pistis* og *topos*

Et sentralt retorisk begrep hos Aristoteles er det som vi pleier å kalle “bevismidlene” eller “overtalelsesmidlene”. Det greske ordet er *pistis*, eg. “tro”, “tillit”, dernest det som inngir tro og tillit. *Pistis* er altså det som taleren kan gripe til for å vinne tiltro hos publikum. Velkjent er Aristoteles’ tredeling av disse midlene i talerens karakter, hans evne til å påvirke tilhørerne emosjonelt, og beviskraften i selve argumentasjonen, ofte formelaktig omtalt som *ethos*, *pathos* og *logos*. Vi merker oss at talerens *ethos* må skapes i talen, det “må skje i talens løp, ikke gjennom en forutfattet mening om talerens egenskaper”. Det stilles altså ikke noe krav til talerens moralskeandel. Et ord som “forstillelse” ligger nær, men vi har vel her snarere en parallell til de kurs i “mediatekke” som politikere gjerne må gjennom i vårt TV-pregede samfunn for å lære å gjøre det rette inntrykk på velgerne. Forøvrig er talerens karakter det av overtalelsesmidlene som Aristoteles gir minst plass i *Retorikk*, derimot handler store deler av bok 2 (kap. 2-11) om kunsten å spille på publikums følelser.

En hovedinteresse for Aristoteles er videre korrekt argumentasjon, et felt som han jo behandlet spesielt i flere bøker. Hans *topos-*

begrep (flert. *topoi*) har fulgt retorikkhistorien videre. Med *topoi* mener Aristoteles generelle argumentasjonsmønstre som er anvendelige uansett talerens emne. Begrepet forklares gjerne som “argumentasjonsstrategi”.

Her er gjengitt fra kap. 2 i 1. bok, som begynner med Aristoteles’ velkjente definisjon av retorikk, hans omtale av de tre slag overtalelsesmidler, dernest hans eksempler på generelle *topoi* i kap. 23 i 2. bok.

Det er sjelden Aristoteles kommer med noen moralsk fordømmelse av dem som tar retorikkens midler i bruk i uhederlig hensikt. Det er av intellektuell nysgjerrighet han analyserer retorikkens egenart og muligheter. Som en illustrasjon tar vi også med kap. 24, hvor Aristoteles gjennomgår noen falske eller villedende *topoi*. Bortsett fra bemerkningen om Protagoras til slutt, merker vi at det er interesse for retorikken, ikke moralsk bekymring som preger dette avsnittet.

Da lar vi Aristoteles komme til orde. (Noen mindre passasjer er utelatt.)

KLASSIKER:

Aristoteles:

Pistis og topos

La oss da si at retorikken er evnen til i enhver sak å se hvilke muligheter vi har til å overtale. Dette er det nemlig ikke noe annet fag som har til oppgave, de andre informerer og overbeviser hvert innenfor sitt spesielle område, som for eksempel medisin når det gjelder sunnhet og sykdom, geometri når det gjelder størrelsers egenskaper, aritmetikk når det gjelder tall, og slik videre med de andre fag og vitenskaper. Men retorikken synes å kunne se hva som kan skape troverdighet så å si i alt den blir presentert for. Det er nettopp derfor vi sier at den har en teori som ikke bare gjelder for et eget avgrenset felt.

Når det så gjelder overtalelsesmidlene, er noen ikke fagtekniske, andre fagtekniske. Med ikke fagtekniske mener jeg slike som ikke er skaffet tilveie av oss, men eksisterte allerede på forhånd, som for eksempel vitner, tortur, kontrakter og denslags; fagtekniske er slike som vi kan tilveiebringe metodisk og gjennom vår egen innsats. De førstnevnte skal vi altså gjøre oss bruk av, de sistnevnte må vi finne. Av de overtalelsesmidler som skaffes tilveie gjennom talen finnes tre slag: Noen beror på talerens personlige karakter, andre på den tilstand tilhøreren settes i, atter andre på selve argumentasjonen, ved den beviskraft den har, reell eller tilsynelatende.

Talerens karakter gjør sin virkning når

talen fremføres slik at den gjør taleren troverdig. Vi fester nemlig lettere og raskere tiltro til sympatiske personer. Dette gjelder generelt i alle situasjoner, men i fullt monn i saker hvor det ikke hersker visshet, men gis rom for tvil. Men dette må skje i talens løp, ikke gjennom en forutfattat mening om talerens egenskaper. Det er nemlig ikke tilfelle, slik en del forfattere av håndbøker i retorikk hevder, at talerens innstilling ikke bidrar det minste til å vekke tiltro. Snarere har vel hans karakter nærmest avgjørende betydning for troverdigheten.

På tilhørernes side skapes troverdighet når talen setter dem i en viss sinnsstemning. Det virker nemlig inn på våre avgjørelser om vi er irriterte eller glade, vennlig innstilte eller fiendtlig. Og det er dette aspektet jeg hevder at våre dagers håndboksforfattere er ensidig opptatt av å behandle. Dette er et emne som vi skal belyse mer detaljert når vi kommer til avsnittet om følelsene.

Endelig tror tilhørerne på argumentene når vi påviser sannheten eller sannsynligheten ved hjelp av de overbevisende argumenter som den aktuelle saken innbyr til.

Ettersom det er på disse tre måtene vi kan overbevise, er det åpenbart at for å kunne beherske dem, må man for det første kunne trekke logiske slutninger, for det andre studere karakterer og moralske fortrinn, og for det tredje ha kjennskap til de forskjellige sinnsstemninger, hvordan de arter seg, hva som fremkaller dem og hvordan det skjer. Slik vokser liksom retorikken ut som en sidegren til dialektikken og studiet av etik-

Note: Uddrag av Aristoteles *Retorikk*; oversatt av Tormod Eide, Universitetsforlaget, Oslo 2006. Gengivet med venlig tilladelse fra forlaget.

ken. Etikken må sies å ha med det politiske liv å gjøre, og det er derfor retorikken fremtrer i politisk forkledning, og det samme gjør de som gir seg ut for å representere den, enten det nå er av mangel på kunnskap, for å gjøre inntrykk, eller av andre menneskelige årsaker. For i virkeligheten er jo retorikken på en måte en del av dialektikken og ligner den, slik vi sa innledningsvis. Ingen av dem gir kunnskap innen et bestemt felt, men de gir oss mulighet til å skaffe tilveie argumenter.

Én *topos* som hører til de påvisende entymemene er den som bygger på motsetninger. Vi kan se etter om motsetningen har en motsatt egenskap. Hvis den ikke har det, kan vi tilbakevise en fremsatt påstand. Hvis den har det, kan vi bekrefte den. Det går for eksempel an å si at selvkontroll er bra, for tøylesløshet er skadelig, eller, som det heter i Messenia-talen: "Dersom det er krigen som er skyld i vår nåværende ulykke, må vi rette opp situasjonen med fredens midler," eller:

Om noen skader oss, men uten hensikt
ond,
da skal vi ei la vreden fylle våre sinn.
Men heller ikke den som under tvang gjør
godt
det riktig er å være skyldig takkens ord.¹

eller:

Men om det fins, du gamle, usant ord
som menn
vil tro er sant, du også vite må en annen
ting:
det sanne ord er ofte det som folket tviler
på.²

En annen *topos* bygger på forskjellige ord dannet på samme ordstamme. Det samme må nemlig kunne sies eller ikke sies om de samme ordene. Man kunne for eksempel si

1 Et sitat fra et ukjent drama.

2 Et fragment fra Evripides' Thyestes.

at det rettferdige ikke uten videre er et gode, for da måtte det som er rettferdig gjort også være et gode. Men i virkeligheten er det ikke ønskelig å bli rettferdig henrettet.

En annen *topos* bygger på gjensidighet. Dersom det kan sies om den ene at han har handlet rett og rettferdig, må det kunne sies om den andre at han har opplevd det tilsvarende, og ligger det til den ene å befale, ligger det til den andre å utføre befalingen, slik skatteinnkreveren Diomedon bemerket om skattene: "Hvis det ikke er en skam for dere å selge, er det ikke en skam for oss å kjøpe".³ Dersom det kan sies om noen at han har opplevd en god og rettferdig behandling, kan det sies om en annen at han har gitt denne behandlingen. Men man kan også komme til en feilslutning i denne forbindelse, for dersom han fikk en rettferdig behandling, er det ikke sikkert at han fikk den av deg. Derfor må vi undersøke særskilt om den som fikk behandlingen, fortjente den, og om den som ga den, var den riktige person til å gi den, og så benytte det argument som passer. I slike situasjoner er det nemlig stundom uenighet, og det er ingen ting i veien for et svar som dette i Theodektes' *Alkmaion*: "Det ingen var på jord som la din mor for hat?", og Alkmaions svar var: "Det spørsmål nøye granskes må". Da Alfesiboia spurte hvordan, var svaret: "Hun måtte dø, de sa, men ei for denne hånd."⁴

Et annet eksempel gjelder rettssaken mot Demosthenes og dem som hadde drept Nikanor, for siden retten fant at mordet var rettferdig, ble de som hadde drept ham, erklært uskyldige. Videre har vi saken om ham som ble drept i Theben, der bad tiltalte

3 Sikter til den praksis i antikken å forpakte bort innkrevingen av skatt til lavestbydende. Foranledningen til denne replikken er ellers ukjent.

4 Theodektes var en tragedieforfatter og retoriker i det 4. århundre. Ingen av hans tragedier er bevart, men Aristoteles siterer og henviser til ham ofte. Alkmaion i tragedien av samme navn hadde drept sin mor. Alfesiboia er hans hustru.

retten å avgjøre om det var rettferdig at mannen ble drept, med den begrunnelse at det ikke var ulovlig å drepe en mann som fortjente å dø.

En annen *topos* bygger på forholdet mer/mindre, som i “Hvis ikke engang gudene vet alt, så gjør iallfall ikke menneskene det”. Dette vil si at dersom noe ikke gjelder der det er mer sannsynlig, er det klart at det ikke gjelder der det er mindre sannsynlig. Å si at den som slår sin far, også slår sine naboer, begrunnes med at hvis det som er mindre sannsynlig skjer, skjer også det som er mer sannsynlig, for det er mindre sannsynlig at man slår sin far enn sin nabo. Man kan her argumentere begge veier, og enten si at “hvis noe ikke er tilfelle hvor det ville være mer sannsynlig”, eller “hvis noe er tilfelle hvor det ville være mindre sannsynlig”, alt etter som man trenger å bevise at noe er tilfelle eller at det ikke er det.

[...]

Vi kan videre si at hvis ikke Thesevs gjorde noe galt, gjorde heller ikke Alexandros det, hvis ikke Tyndareus-sønnene gjorde noe galt, gjorde heller ikke Alexandros det,⁵ og hvis ikke Hektor gjorde noe galt da han drepte Patroklos, gjorde heller ikke Alexandros det da han drepte Akhillevs. Hvis ikke andre fagfolk er elendige, er heller ikke filosofene det, og hvis ikke generalene er elendige siden de så ofte dømmes til døden, er heller ikke sofistene det. Videre: “Hvis det er den vanlige borgers plikt å ivareta deres anseelse, har dere den plikt å ivareta Hellas’ anseelse”.

En annen *topos* bygger på tidspunktets betydning, som i denne replikken av Ifikrates i talen mot Harmodios: “Dersom jeg før jeg hadde utført noe ba om å få meg tildelt

5 Alle disse var kvinnerøvere (Alexandros er et annet navn på Paris, Tyndareus-sønnene er Kastor og Polydeukes, som bortførte Theseus’ mor Aithra i Athen som hevn for at Theseus hadde bortført Helena).

en statue hvis jeg fullførte oppdraget, ville dere ha sagt ja; vil dere da ikke gi meg statuen nå som jeg har fullført oppdraget? Dere må ikke love i forventningen om noe, og så ta det tilbake når dere har oppnådd det.” Videre har vi denne replikken fra talen som skulle få thebanerne til å tillate Filip å marsjere gjennom området deres på vei til Attika: “Hvis han hadde kommet med sin anmodning før han hadde hjulpet dem mot fokerne, ville de ha gitt sin tillatelse. Da ville det være merkelig om de ikke lot ham passere nå fordi han ikke benyttet den anledningen, men stolte på dem.”

En annen *topos* innebærer at man vender mot motparten det som er blitt sagt mot en selv. Dette er en *topos* som kan anvendes på forskjellige måter. I *Teukros*, for eksempel...⁶ og Ifikrates gjorde bruk av den mot Aristofon da han spurte denne om han ville forråde flåten for penger. Da Aristofon svarte nei, sa Ifikrates: “Dersom du, som er Aristofon, ikke ville ha forrådt den, skulle da jeg, som er Ifikrates, gjøre det?” Men det må virke mest sannsynlig at det er den andre som er en skurk, ellers kunne det gi et komisk inntrykk hvis noen møtte en anklage fra en mann som Aristeidés med et slikt svar; det må bare benyttes overfor en suspekt anklager. I alminnelighet er det slik at anklageren ønsker å fremstå som en mer hederlig person enn den anklagede, og dette inntrykket må man altså forsøke å motarbeide. I det hele virker det påfallende når noen kritiserer andre for det som han selv gjør eller ville gjøre, eller anbefaler å gjøre det som han selv ikke gjør eller ikke ville gjøre.

En annen *topos* bygger på definisjon, for eksempel: Hva er “guddommelig”? Er det ikke en gud eller en guds verk? Men den som tror at det er en guds verk, må nødvendigvis også tro at gudene finnes. Ifikrates sa en gang at det er den tapreste mannen som er

6 Et sitat (fra en tapt tragedie av Sofokles) ser ut til å ha falt ut.

den edleste, for Harmodios og Aristogeiton gikk ikke for å være "edle" før de hadde utført en edel dåd. Han la til at han selv var mest i slekt med dem: "Mine storverk er iallfall mer i slekt med Harmodios' og Aristogeitons enn dine er det."⁷ Og vi har videre replikken i *Alexander* om at alle ville si seg enige i at uskikkelige folk ikke nøyer seg med å nyte bare én kvinnekropp. Sokrates' forklaring på at han ikke ville reise til Archelaos, var at det var like frekt å ikke kunne gjengjelde med samme mynt enten man hadde fått god eller dårlig behandling.⁸ Alle disse trakk nemlig sine slutninger om saken etter først å ha definert begrepet og slik forstått hva det egentlig betyr.

[...]

En annen *topos* bygger på oppdeling, som for eksempel om noen sa: "Alle som bryter loven, har ett av tre motiver, enten er det det ene eller det andre eller det tredje. I dette tilfellet er to av disse motivene utelukket, og det tredje har ikke engang anklagerne nevnt."

En annen *topos* bygger på induksjon. I saken om kvinnen fra Peparethos, for eksempel, ble det hevdet at kvinner bestandig skjønner sannheten i farskapssaker. Begrunnelsen var at da taleren Mantias i Athen ikke ville vedkjenne seg sin sønn, hadde moren avslørt sannheten, og det samme skjedde under striden mellom Ismenias og Stilbon i Theben, da hadde kvinnen fra Dodona påvist at Ismenias var guttens far, og derfor ble Thettaliskos anerkjent som

7 Ifikrates, athensk generel, kom selv fra enkle kår. Harmodios og Aristogeiton drepte tyrannen Hipparchos i Athen (år 514), og ble siden dyrket som "tyrannmorderne".

8 Archelaos var konge i Makedonia, kjent for sitt overdådige liv og sin gavmildhet. Flere fremstående atthenere lot seg underholde ved hans hoff, men at Sokrates avslo en invitasjon dit er ikke kjent fra andre kilder. Sokrates gir uttrykk for sine lave tanker om Archelaos i Platons *Gorgias*, 470-71.

sønn av Ismenias. Videre heter det i Theodectes' tale *Loven* at dersom folk ikke overlater sine egne hester til dem som har vanskjøttet andres, eller sine skip til dem som har gjort andres til vrak, og hvis det er slik også i alle andre situasjoner, er det ikke forsvarlig å overlate ens egen sikkerhet til dem som så dårlig har klart å forsvare andres sikkerhet. Alkidamas begrunnet sin påstand om at alle hedrer sine største begavelser med å minne om at folk på Paros har hedret Archilochos enda han omtalte dem så respektløst, de på Chios har hedret Homer enda han ikke var borger på øya, innbyggerne i Mytilene har hedret Sapfo enda hun var kvinne, spartanerne valgte til og med Chilon inn i Rådsforsamlingen, enda de er særdeles lite opptatt av kulturlivet, og i Lampsakos ga de Anaxagoras en begravelse enda han ikke var derfra, og hedrer fremdeles i dag hans minne. Athen blomstret da de tok i bruk Solons lover, Sparta likedan gjennom Lykurgos' lover, og Theben fikk en oppblomstring samtidig med at lederne der ble filosofer.

En annen *topos* bygger på en tidligere avgjørelse i en identisk sak, eller i en lignende eller motsatt sak, helst hvis alle bestandig er enige, hvis ikke, så i hvert fall flertallet eller de vise, alle av dem eller flertallet, eller de gode. Enten må dommerne selv stå bak avgjørelsen eller de som dommerne godkjenner, eller de som man ikke kan sette seg opp mot, som myndighetene, eller de som det er usømmelig å sette seg opp mot, som gudene eller ens far eller lærerne. Et eksempel er det spørsmålet Autokles rettet mot Meixidemides: Hvis de ærverdige gudinner aksepterte å bli tiltalt for Areopagos-domstolen, skulle ikke Meixidemides kunne bli det?⁹ Eller Sapphos bemerkning at døden var et onde, for det hadde gudene avgjort, ellers ville jo de også måtte dø. Eller Aristippos'

9 Sikter til Aischylos' tragedie *Eumenidene*, hvor "de ærverdige gudinner" (= erinyene) ble stilt for (den fremtidige) Areopagos-domstolen.

replikk til Platon da han syntes denne hadde sagt noe i en altfor bedrevitende tone: "Men kameraten vår ville iallfall ikke ha uttrykt seg slik"; han siktet til Sokrates. Agesipolis, som tidligere hadde rådspurt orakler i Olympia, spurte en gang også guden i Delfi om han var av samme mening som faren, ettersom det jo ville være en skam om han ga det motsatte svar.¹⁰ Isokrates skrev for eksempel om Helena at hun var en respektable kvinne ettersom jo Thesevs var av den oppfatning, og det samme om Alexandros, som jo gudinnene hadde utpekt;¹¹ og også Evagoras må ha vært en respektable mann, sier Isokrates: For etter nederlaget var det ham Konon begav seg til; han brydde seg ikke om de andre.¹²

En annen *topos* bygger på enkeltdelene, som for eksempel diskusjonen i *Topika* om hvilken bevegelse sjelen utgjør, for det må jo være enten den ene eller den andre. Et eksempel finner vi i Theodektes' *Sokrates*: "For hvilken helligdom har han vanhelliget? Hvilken av de gudene staten anerkjenner har han nektet å hedre?"¹³

En annen *topos* består i å anbefale eller fraråde, anklage eller forsvare, rose eller kritisere ut fra konsekvensene, ettersom det oftest er tilfelle at samme sak kan ha både positive og negative konsekvenser. For eksempel kan utdanning både medføre det negative at man blir misunnet, men også det

positive at man blir vis. Altså bør man ikke søke utdanning, for man bør ikke bli misunnet, eller man bør søke utdanning, for man bør være vis. Denne *topos* behandles i Kallippos' håndbok, som også behandler "det mulige" og de andre punktene som vi har omtalt.

En annen *topos* kan være aktuell når man skal anbefale eller fraråde angående to saker som står i motsetning til hverandre. Da kan man benytte den nevnte *topos* på begge. Forskjellen er at i det foregående tilfellet er det tilfeldige ting som settes opp mot hverandre, men i dette siste er det motsetninger. For eksempel var det en prestinne som ikke ville tillate sin sønn å tale offentlig. "Hvis du sier det som er rett", sa hun, "vil nemlig menneskene legge deg for hat, hvis du sier noe som er urett, vil gudene gjøre det. Derfor må du tale offentlig, for hvis du sier det som er rett, vil gudene elske deg, hvis du sier noe som er urett, vil menneskene gjøre det." Dette er det samme som det ordspråket omtaler som "å kjøpe søle sammen med saltet".¹⁴ En "returball" er det når hver av to motsatte ting kan lede både til godt og ondt, og disse to igjen er hverandres motsetninger.¹⁵

En annen *topos* skyldes den omstendighet at folk ikke pleier å rose de samme tingene offentlig som i det skjulte, offentlig roser de spesielt det som er rettferdig og hederlig, men privat ønsker de seg heller det som er til deres fordel. Ut av det de sier må vi derfor forsøke å trekke den motsatte konklusjonen. Dette er nemlig den viktigste *topos* av de som utnytter paradokset.

10 "Guden i Delfi" er Apollon, "faren" er Zeus, som var den sentrale guddom i Olympia, også som orakelgud. Historien er mer utførlig fortalt av Xenofon (Hellenika 4.7.2).

11 Dvs. som skjønnhetsdommer mellom Afrodite, Hera og Athene, "Paris' dom" (Alexandros = Paris)

12 Den athenske generalen Konon søkte tilflukt hos kong Evagoras på Kypros etter nederlaget ved Aigospotamoi i 405.

13 Dersom det ikke kan nevnes et enkelttilfelle, kan heller ikke helheten i anklagen ("Sokrates anerkjenner ikke statens guder") medføre riktighet, dvs. at dersom klassen finnes, må også artene finnes.

14 Dvs. ta det onde med det gode, sikter til den dårlige kvaliteten salt kan ha der hvor det utvinnes ved fordampning av sjøvann i gjørmete grunner.

15 "Returball": den greske betegnelsen er blaisosis, som nesten bare finnes her, og ikke er ordentlig forstått, men det siktes til et retorisk grep som innebærer at et dilemma vendes tilbake mot motparten.

En annen *topos* bygger på analogi med andre forhold. Et eksempel er Ifikrates' replikk da de ville tvinge hans sønn, som ikke hadde nådd den fastsatte alder, til å yte en tjeneste for staten fordi han var så høy: "Hvis dere regner de høye guttene som menn, må dere stemme for at de små mennene er gutter."¹⁶ I sin tale *Loven* sier Theodektes: "Dere gir leiesoldater, som Strabax og Kharidemos, borgerrett for deres innsats; vil dere ikke da også landsforvise dem blant leiesoldatene som har voldt ubotelig skade?"

En annen *topos* bygger på at samme resultat kommer av samme årsak. Således sa Xenofanes at de som sier at gudene er født og de som sier at de dør, er like ugudelige, for i begge tilfeller blir konsekvensen at gudene til tider ikke eksisterer. I det hele tatt innebærer denne *topos* at hver foranledning alltid fører til det samme resultat: "Det er ikke Isokrates dere nå skal ta en avgjørelse om, men om utdanning: om man bør bli filosof."¹⁷ Videre har vi påstander som at å gi jord og vann er det samme som å være slaver,¹⁸ at å ta del i "fellesfreden" er å handle etter ordre.¹⁹ Her må man velge det alternativ som gagnar ens sak.

En annen *topos* bygger på den omstendighet at folk ikke alltid velger det samme etterpå som i første omgang, men det motsatte, som i dette entymemet: "Dersom vi under vår landflyktighet kjempet for å kunne vende tilbake, ville det være ille om vi, nå som vi er vendt tilbake, går i landflyktighet for å slippe å kjempe."²⁰ Dette vil jo si at de den ene gangen valgte å bli selv om det ville bety

å kjempe, den andre å unngå kamp selv om det ville bety at de ikke kunne bli.

[20] En annen *topos* bygger på den forutsetning at et mulig formål med en tilstand eller handling faktisk er det samme som det blir påstått, for eksempel at man skulle gi noe til en person bare for å kunne irritere ham ved å ta det tilbake. Det er det som har gitt grunn til følgende:

Ei alltid nådig guden er når han oss gir en lykkestund, for stundom er hans vilje at en enda større motgang snart skal ramme oss.²¹

[...]

Og i Theodektes' *Aias* sies det at Diomedes foretrakk Odyssevs fremfor de andre, ikke fordi han satte ham så høyt, men for at hans ledsager skulle være ham underlegen. Dette kan jo ha vært hans motiv.

En annen *topos*, som er felles både for partene i et tvistemål og for politiske talere, er å studere hva som virker motiverende på tilhørerne og hva som virker i motsatt retning, og hva det er som får folk til å handle eller vike unna. Dette må vi nemlig ta hensyn til dersom det er aktuelt, i motsatt fall lar vi det være. Det kan for eksempel være spørsmålet om noe er mulig, om det er lett å gjennomføre eller nyttig, enten for en person selv eller for vennene, eller skadelig for fiendene, og, dersom det koster noe, om prisen er saken verd. Er svaret ja, skal taleren tilskynde, i motsatt fall skal han advare. De samme punktene tar både anklagere og forsvarere hensyn til, forsvareren trekker frem det som ville ha hindret forbrytelsen, anklageren det som ville ha tilskyndet den. Denne *topos* fyller håndbøkene til Pamfilos og Kallipos.

En annen *topos* bygger på at man tror ting skjer selv om de er usannsynlige. Da går det ut på å hevde at *dette* ville man ikke ha trodd dersom det ikke faktisk var tilfelle, eller ikke langt fra. Slik kan vi få noe til å virke enda

16 "Tjeneste for staten": gr. leiturgia, dvs. ytelser (utrusting av et krigsskip, utlegg i forbindelse med de store festivalene) som den athenske stat kunne pålegge velstående borgere.

17 Et omtrentlig sitat fra Isokrates 15.173.

18 "Å kreve jord og vann" var et uttrykk for å kreve underkastelse.

19 "Fellesfreden" sikter til den freden de greske statene måtte akseptere etter at Makedonia fikk kontrollen over Hellas.

20 Sitat fra Lysias 34.11.

21 Sitat fra en ukjent tragedie.

mer troverdig. Folk tror nemlig gjerne enten på kjensgjerninger eller på sannsynligheter. Så hvis noen tror på det som er utrolig eller usannsynlig, *må* det være sant, for det kan jo ikke være fordi det er sannsynlig eller troverdig at det blir trodd. Et eksempel er det Androkles fra Pitthos sa da han kom med anklager mot loven. Han vakte høylydte protester da han sa: "Lovene trenger en lov som kan korrigere dem". Men han fortsatte "for fisk trenger salt" (enda det jo ikke er sannsynlig eller troverdig at vesener oppvokst i sjø skal trenge salt), og "pressede oliven trenger olivenolje" (enda det er vanskelig å tro at det som vi får olivenoljen av, skal trenge olje).²²

En annen *topos* er gjendrivende, og består i å studere de punktene som er omstridt. Ett av dem gjelder motstanderen, om det er noe omstridt å finne i alle tidsangivelser, handlinger og ord, for eksempel "han påstår at han er folkets venn, men var med på de trede tyranneens sammensvergelse"; et annet gjelder talerens egen person: "Han hevder at jeg er prosessglad, men kan ikke påvise at jeg har saksøkt et eneste menneske"; et tredje gjelder taleren selv og motstanderen: "*Han har aldri noen gang lånt ut noe, mens jeg har frikjøpt mange av dere.*"

En annen *topos* kan anvendes når mennesker eller saker er blitt, eller synes å ha blitt, utsatt for en bakvaskelskampanje. Den består i å påvise årsaken til det overraskende folkesnakket. Det må jo være en grunn til at folk har trodd på det. Det var for eksempel en kvinne som hadde overlatt sin sønn til en annen kvinne. Fordi hun ga denne sønnen en omfavelse, trodde folk at hun hadde et seksuelt forhold til ham, men da sammenhengen ble forklart,²³ ble det slutt på folkesnakket. Et annet eksempel finner vi i

22 Androkles var en omstridt demagog i Athen mot slutten av det 5. århundre.

23 Dvs. at det i virkeligheten var hun som var moren.

Theodektes' *Aias*, der Odyssevs forklarer for *Aias* hvorfor han ikke ble regnet for å være modigere enn *Aias* enda han faktisk var det.

En annen *topos* bygger på den kjensgjerning at noe eksisterer dersom årsaken eksisterer, og eksisterer ikke dersom årsaken ikke eksisterer. Årsak og virkning eksisterer nemlig sammen, uten årsak eksisterer ingenting. Et eksempel er den gangen Leodamas forsvarte seg mot Thrasybulos' anklage om at navnet hans stod på den innskriften over forrædere som var satt opp på Akropolis, men at det var blitt utradert under de trede tyranner. Leodamas svarte at det ikke kunne være mulig, for de trede tyrannene ville ha hatt desto større tillit til ham dersom hans fiendskap mot demokratiet hadde blitt stående på innskriften.

En annen *topos* består i å undersøke om en person kunne eller kan handle på en annen og bedre måte enn den han anbefaler eller følger eller har fulgt. Hvis svaret er nei, er det klart at han ikke er skyldig. Ingen velger jo å gjøre noe galt frivillig og bevisst. Dette er imidlertid en feilslutning, for ofte blir det klart først i ettertid hvordan man kunne ha handlet på en bedre måte, mens det ikke er mulig å se det på forhånd.

En annen *topos* kan anvendes når det planlegges en handling som er den motsatte av den som ble fulgt, og består i å se disse i sammenheng. Således ga Xenofanes det råd til eleatene da de spurte ham om de skulle ofre til Levkothea og syngesørgesanger for henne, eller ikke, at dersom de anså henne for en guddom, skulle de ikke sørge, men dersom de anså henne for et menneske, skulle de ikke ofre.

En annen *topos* går ut på å anklage eller forsvare noen på basis av tidligere feilgrep. Således blir Medea i Karkinos' *Medea* beskyldt for å ha drept sine barn siden de ikke er å se. Medea har nemlig gjort det feilgrep å sende barna bort. Hun derimot forsvarer seg med å si at hun ikke ville ha drept barna, men Jason. Det ville jo ha vært et feil-

grep av henne om hun ikke hadde gjort det hvis hun hadde gjort det andre. Denne *topos* og denne art enthymem utgjør hele den retoriske teori for Theodoros.²⁴

[...]

De gjendrivende enthymemene er mer populære enn de påvisende fordi det gjendrivende enthymemet presenterer en kortfattet sammenstilling av to motsatte argumenter, og når de står ved siden av hverandre, blir de klarere for tilhøreren. Men størst begeistring av alle syllogismer, både de gjendrivende og de påvisende, vekker de som lar tilhøreren ane allerede i begynnelsen hvordan det går, men ikke fordi de er for lett gjennomskuelige (tilhørerne fryder seg jo underveis over å kunne forutse konklusjonen på egen hånd), og de syllogismer som gir tilhøreren akkurat så mye tid til å følge med at han skjønner poenget straks ordene er uttalt.

Villedende topoi

Det finnes syllogismer som virkelig er syllogismer, andre som ikke er det, men gir inntrykk av å være det. Da må det nødvendigvis også finnes virkelige enthymemer og enthymemer som bare gir inntrykk av å være enthymemer, for et enthymem er en slags syllogisme. Én *topos* blant de tilsynelatende enthymemene benytter seg av det språklige uttrykk. En variant av den er, som i dialektikken, å avslutte med en konklusjon uten forutgående syllogisme (“følgelig er det ikke dette eller hint”, “følgelig må det nødvendigvis være dette eller hint”). Slik er det også med retorisk argumentasjon, dersom noe er uttrykt konsist og antitetisk, tror man det er et enthymem, for denslags språkbruk hører enthymemet til. Det kan se ut som om den-

24 Theodoros var en lærer i retorikk omkring år 400, nevnt av Platon i *Faidros* som forfatter av håndbøker i retorikk.

ne misforståelsen henger sammen med den språklige formen. Vil man gi inntrykk av å uttrykke seg logisk argumenterende, kan det lønne seg å regne opp hovedpunktet i flere syllogismer, for eksempel: “Noen har han reddet, andre har han hevet, grekerne har han befridd”. Hvert av disse punktene er blitt påvist av andre, men stilt ved siden av hverandre gir de inntrykk av at man kan slutte noe mer av dem.

En annen variant baserer seg på homonymi,²⁵ for eksempel å si at mus er et verdifullt dyr siden det har gitt navn til det mest ærverdige av alle riter, og det er jo mysteriene som er det mest ærverdige av alle riter; eller sett at en som holdt en lovtale over hunden inkluderte den på himmelen,²⁶ eller Pan, siden Pindar sa: “Å, du salige, som olympierne kaller den store gudinnen hund, som opptrer i alle slags skikkelser.” Noen kunne si at det er en stor skam å ikke ha hund, altså er hunden åpenbart et dyr som man hedrer,²⁷ eller at Hermes er den av gudene som er mest villig til å dele, for det er bare han som kalles “felles Hermes”,²⁸ eller at *logos* er det viktigste, fordi gode mennesker ikke er penger verdt, men *logos* verdt; “*logos* verdt” er jo ikke et entydig uttrykk.²⁹

En annen form for feilslutning er å presentere del som helhet eller helhet som del. Siden det som kan se ut til å være det samme ofte ikke er det samme, må vi velge den fremgangsmåten som lønner seg. Det er dette Euthydemos’ argument bygger på når han påstår at han vet at det befinner seg et

25 Dvs. likelydende, men ubeslektede ord. Det følgende eksempel utnytter likheten mellom mys (“mus”) og første stavelsen i mysterier, ment er de elevsinske mysteriene.

26 Dvs. hundestjernen.

27 Poenget med dette siste eksemplet er ikke klart.

28 Hermes var bl. a. guden man kunne takke for et lykketreff; dersom noen fant noe verdifullt, kunne en annen rope “felles Hermes!”, dvs. “dele likt!”

29 Spiller på de to betydningene av *logos*: “ord” eller “omtale”, og “anseelse”.

krigsskip i Pireus, for han kjenner begge elementene i utsagnet.³⁰ Og vi har påstanden at den som har lært bokstavene, har lært ordet, for ordet er jo det samme som bokstavene i ordet; eller at hvis dobbel dose av noe er helsesfarlig, er heller ikke en enkelt dose sunt, for det ville være absurd om to ganger et gode skulle utgjøre et onde. Dette er altså et gjendrivende argument, i påvisende form blir det slik: Én god ting kan ikke bestå av to onde. Men hele denne *topos* er falsk. Videre har vi Polykrates' bemerkning om Thrasybulos, at han hadde styrtet de trede tyranner, han omtaler dem nemlig under ett, og vi har dette verset i Theodektes' *Orestes*, hvor det argumenteres fra del til helhet: "Det riktig er, at hun som myrdet har sin mann" må miste livet, og at sønnen må hevne sin far. Dette var det da også som ble gjort. Men som helhet var det kanskje likevel ikke riktig, for dette kunne også være et eksempel på utelatelse, for det sies ikke hvem som skulle utføre drapet.

En annen villedende *topos* består i å rive ned eller bygge opp en sak ved hjelp av overdrivelse. Et eksempel på dette er å beskrive saken i sterke farger uten å bevise at gjerningsmannen faktisk har begått handlingen. Det skapes nemlig det inntrykk at anklagede enten er uskyldig, dersom det er han selv som overdriver anklagen, eller at han er skyldig, dersom det er anklageren som overdriver. Men her er altså ikke et enthymem, tilhøreren forledes til å tro at anklagede har begått handlingen eller ikke, uten at dette er bevist.

En annen *topos* bygger på indikasjon, denne innebærer heller ikke noen syllogisme. Eksempler er hvis noen sa at elskerforhold er til gagn for staten fordi elskerforholdet mellom Harmodios og Aristogeiton førte til

30 Denne logiske gåten er altfor kortfattet gjengitt til at vi kan forstå hva den gikk ut på. Trolig var den så kjent at det var tilstrekkelig bare å henvise til den.

at tyrannen Hipparkhos ble styrtet, eller at Dionysios er en tyv fordi han er en lastefull person. Dette er jo ikke noen syllogisme, man kan være lastefull uten å være tyv, men ikke tyv uten å være lastefull.

En annen villedende *topos* bygger på tilfeldige sammentreff. For eksempel sier Polykrates om musene, at de kom til unnsetning fordi de gnagde over buestregene.³¹ Og noen kunne si at det er en stor ære å bli invitert til middag; det var jo fordi han ikke var blitt invitert at Achillevs var sint på akaierne på Tenedos. Men det var fordi de hadde fornærmet ham at han var sint, og dette falt tilfeldigvis sammen med at han ikke ble invitert.

En annen villedende *topos* bygger på konsekvens. I *Alexander*, for eksempel, heter det at Paris må ha vært hovmodig, for han foraktet omgang med folk flest og holdt seg for seg selv på Ida-fjellet. Siden hovmodige mennesker oppfører seg slik, skulle vi vente at han også var hovmodig. Eller man kunne hevde at en person som ferdes omkring finpyntet nattetider er en kvinnejeger, for kvinnejegere pleier å oppføre seg slik. Noe lignende er det om man sier at tiggere synger og danser i templene, og at landsforviste kan bo hvor de måtte ønske. Dette er nemlig fordeler som heldige mennesker har, og de som har disse fordelene, kan da se ut til å være heldige. Men det er omstendighetene omkring som gjør forskjellen, derfor er også dette noe som kommer inn under feilslutning gjennom utelatelse.

En annen villedende *topos* går ut på å angi som årsak det som ikke er årsak, for eksempel at noe er skjedd samtidig med eller etter noe annet. Folk går nemlig ut fra at hvis noe er skjedd etter noe annet, er det skjedd på grunn av det. Dette gjelder særlig politikere,

31 Sikter til en fortelling som Herodot gjengir (2.141): Egypterne ble reddet fra en invasjon av assyrerne ved at mus om natten gnagde over assyrernes buestrenger, pilekoggere og skjoldremmer.

således påstod Demades at Demosthenes' politikk var årsak til all elendighet, for etter den kom krigen.

En annen villedende *topos* består i å utelate "når" og "hvordan", som for eksempel å si at det var riktig av Paris å bortføre Helena, for hennes far hadde gitt henne rett til å velge mann. Men denne retten skulle vel ikke gjelde for all tid, bare første gangen,³² for farens autoritet var ikke gyldig lenger enn til det tidspunktet. Eller noen kunne hevde at den som slår frie mennesker, gjør seg skyldig i voldsbruk, men det er noe som ikke gjelder absolutt, bare når volds mannen slår først.

Liksom i eristikken,³³ oppstår det tilsynelatende en syllogisme når man behandler et utsagn uten å ta stilling til om det har generell gyldighet eller ikke. I dialektikken kan man for eksempel hevde at ikke-væren er, siden man kan si at ikke-væren er ikke-væren, og at man kan vite om det ukjente, siden man kan vite om det ukjente at det er ukjent. Slik oppstår det også i retorikken en tilsynelatende syllogisme når det gjelder det som ikke er sannsynlig i generell forstand, men bare sannsynlig i ett spesielt tilfelle, og da har det ikke allmenn gyldighet. Som også Agathon³⁴ sier:

Man kunne kanskje si at dette må vi tro,
for det som er utrolig ofte skjer med oss.

32 Dvs. da hun valgte Menelaos til mann.

33 Eristikk: betegnelse på sofistisk ordstrid (eris = strid).

34 Agathon var tragediedikter i Athen i det 5. århundre (en av deltakerne i Platons *Symposion*).

Det skjer nemlig også ting som strider mot det sannsynlige, slik at også det som strider mot det sannsynlige er sannsynlig. Hvis det er slik, vil også det som er usannsynlig være sannsynlig. Men dette gjelder ikke absolutt, liksom en påstand i eristikken blir tvilsom når man utelater spørsmål som "i hvilken grad?", "i forhold til hva?", "på hvilken måte?", blir heller ikke her det sannsynlige en absolutt sannsynlighet, men et sannsynlig enkelttilfelle.

Det er ut fra denne *topos* Korax har skrevet sin håndbok. Vil man påvise at en person ikke er skyldig etter anklagen, for eksempel en svakelig kar anklaget for voldsbruk, kan man hevde at anklagen er usannsynlig; vil man derimot påvise at en person er skyldig i voldsbruk, for eksempel en kraftkar, kan man likeledes hevde at anklagen er usannsynlig, for det er jo sannsynlig at han ville gi inntrykk av å være skyldig. På lignende vis forholder det seg i andre saker, man må nødvendigvis være enten skyldig eller ikke skyldig etter anklagen. I begge tilfellene ovenfor kan det se ut til å foreligge sannsynlighet, men i det første er den reell, i det andre er den ikke det i allmenngyldig forstand, bare slik situasjonen ble forklart. Det er dette som kalles å få det svakeste argumentet til å virke som det sterkeste, og det var derfor med rette at folk reagerte mot det Protagoras påstod at han var god for. Slik virksomhet er nemlig et bedrag, det dreier seg ikke om virkelig, men om tilsynelatende sannsynlighet. Det hører ikke hjemme i noe fag unntatt retorikk og eristikk.

Om oversetteren:

Tormod Eide er professor (em) i gresk og latin, Universitetet i Bergen.

Epost: tormod.eide@hf.uib.no